

Materialiseringen av Riksarkivet

En objektbiografi över krigsbytet i Mitau 1621

Emma Hagström Molin

I början av 1600-talet genomgick kungariket Sverige en övergripande administrativ förändring under ledning av den berömde rikskanslern Axel Oxenstierna och den unge kungen, Gustav II Adolf. Effektiviseringen av rikets förvaltning brukar vanligen framhävas som en viktig del av statsbildningsprocessen. När Axel Oxenstierna blev rikskansler 1612 hamnade det kungliga kansliet under hans ansvar. Under ett dynamiskt decennium växte ett allt mer institutionaliserat svenskt riksarkiv fram i militärstatens tjänst.¹

År 1618 utfärdades den kansliordning där orden ”riksens arkiv” för första gången användes i en offentlig svensk handling.² Det beslutades att en av sekreterarna i kansliet uteslutande skulle ägna sig åt vården av rikets arkiv, syftande till de historiska handlingarna. Ämbetet arkivsekreterare formaliserades och först i tjänst var Per Månsson Utter. Rikskansler Oxenstierna hade dessutom rätten att fritt kräva in det som ansågs vara rikets akter till arkivet, det vill säga att om han av en händelse skulle finna brev eller andra dokument lokaliserade någon annanstans än på slottet Tre kronor i Stockholm hade han mandat att föra dem dit. I den nästföljande kansliordningen som fastställdes 1620 skiljde rikskanslern tydligt mellan det nya och det gamla arkivet.³ En tydlig temporalitet infördes därmed i kansliets verksamhet och arbetsuppgifterna specificerades till väl avgränsade uppdrag som den nya ordningen tydligt redogjorde för.

Riksarkivets födelse sammanföll med Sveriges polska krig i Livland (1612–1629).⁴ Efter ett långt stillestånd inleddes en svensk offensiv med slaget vid Riga i september 1621. Det svenska angreppet följdes av tagandet av ett stort krigsbyte. I Riga togs till exempel ett komplett jesuitiskt bibliotek.⁵ I borgen Mitau, belägen 45 km sydväst om Riga, togs bland annat handlingar som hade tillhört den livländska riddarorden. Orden var upplöst sedan 1561 efter att ha kontrollerat Livland, Kurland och Semgalen från tidigt 1200-tal.

I den här artikeln skall vi få följa handlingar från Mitau under 1600-talet ur ett objektbiografiskt perspektiv. I fokus står ett materiellt objekt vars sammansättning och betydelser förändrades genom förflyttning mellan olika rumsliga och tidliga kontexter. I samband med dessa rörelser etablerade objektet relationer med både de personer som hanterade det, och med

andra föremål i dess omgivning. Det är i skärningspunkten mellan dessa rörelser och relationer som materialiseringen av Riksarkivet synliggörs. Med hjälp av begreppet ”materialiseringar” och en objektbiografisk metod skall kategorier som ”arkiv”, ”krigsbyte” och ”objekt” problematiseras.

Metodologisk och teoretisk inspiration har hämtas ifrån den klassiska antologin *The social life of things. Commodities in cultural perspective* (1986), redigerad av Arjun Appadurai. Här skrev Igor Kopytoff om ”kommodifiering” av ting eller människor som en process och hur denna process kan studeras genom en biografisk metod.⁶ Begreppet kommodifiering är inte användbart här eftersom det förutsätter någon form av utbyte och blir därför alltför kategoriskt. Däremot skall det processuella spåret i Kopytoffs perspektiv utvecklas. Det senaste decenniets vändning inom humaniora mot ting, ofta benämnd som ”den materiella vändningen”, innefattar en uppsjö av olika teorier och idéer kring det materiella. På samma sätt som Kopytoff undersökte kommodifiering som en process så definieras det materiella allt oftare som en process som ständigt omformuleras i en socio-kulturell praxis. Begreppet materialiseringar introducerades av de danska forskarna Tine Damsholt och Dorthe Gert Simonsen i en antologi med samma namn. Där togs utgångspunkten i hur det materiella blir till i konkreta rumsliga och tidsliga kontexter. Materialiseringar skall förstås som ett aktivt begrepp, som syftar till att fixera processuella, relationella och performativa ”fenomen”. Damsholt och Simonsen uppmanar inte till studier av välavgränsade statistiska föremål utan däremot av hur olika fenomen blir till i specifika och konkreta former, det vill säga hur de materialiseras.⁷ Materialiseringar är alltså ett brett begrepp, som här skall konkretiseras med hjälp av den objektbiografiska metoden.

En objektbiografisk metod innebär att låna blick och begrepp från litteraturanalysens värld. Genom att se föremål som subjekt med en egen biografi framkommer inte bara de betydelser som tillskrivits föremålen utan även deras effekter. Det är en metod som synliggör hur relationer mellan människor och ting varierar över tid och rum.⁸ Det innebär att forskaren kan se studieobjektet, eller fenomenet, om man vill tillämpa Damsholt och Simonsens terminologi, som något mer än en effekt av politiska och samhällsliga strukturer. Objektbiografin fångar hur det man studerar förflyttas eller överförs mellan en rad olika tillstånd och situationer.⁹ Objektbiografin fixerar med andra ord det studerade fenomenets materialisering.

Materialiseringen av Riksarkivet undersöks här genom att studera de processer där handlingarna från Mitau ständigt omskapades i den kontext som Riksarkivet utgjorde under 1600-talet. Riksarkivet var å ena sidan den kontext som handlingarna från Mitau hamnade i, men Riksarkivet blev å andra sidan den effekt som handlingarna från Mitau var med om att skapa. Kontexten Riksarkivet var med andra ord inte en stum miljö,

utan den dynamiska punkt där historien (Riksarkivets befintliga samlingar) mötte dåtidens nu i de handlingar som producerades i kansliet och av de som samlades in till arkivet (som handlingarna från Mitau).¹⁰ Objektet handlingarna från Mitau var precis som Riksarkivet heller inte statistiskt. Genom att vid olika nedslag i historien analysera samspelet mellan materiella och kontextuella aspekter blir det möjligt att följa både hur objektets betydelser förändras i olika sammanhang och hur själva objektet som en enhet transformeras genom materialiseringens processer.

Under 1600-talet hade Riksarkivet inte en egen institutionell byggnad. Riksarkivet blev till av de ting som utgjorde och som ideligen förvärvades till arkivets samlingar. Handlingarna från Mitau var en materiell kvantitet som väl i Riksarkivet blev ett fysiskt problem som skulle hanteras. Olika kansliordningar föreskrev vikten av ordning i arkivet, men det kommer att visa sig att handlingarna inte var så lätta att kontrollera. Kansliet producerade ständigt nya handlingar som skulle hanteras, samtidigt som arkivsekreteraren och rikskanslern samlade in akter från andra platser. Det betydde att när ett problem var löst uppstod ofta ett annat. I mötet mellan materiella och mänskliga faktorer framträder de processer som materialiseringen av Riksarkivet utgör.

Handlingarna från Mitau blir krigsbyte

Kort efter det att en ny kansliordning hade inrättats och Riksarkivets existens uttryckligen fixerades i ett politiskt beslut blev handlingarna från Mitau ett svenskt krigsbyte. Bokhistorikern Otto Walde har beskrivit händelsen i sin översikt av svenska arkiv- och bokrov från 1916. ”På slottet [Mitau] förvarades det lifländska härmästararkivet, hvilket af Gotthard Kettler vid tyska ordens upplösning blifvit flyttat hit från Weden [nuvarande Cesis i Lettland]. Detta värdefulla arkiv lade Gustaf Adolf beslag på och lät öfversända detsamma till Stockholm, där de ännu befintliga resterna bilda en ej oväsentlig del af Riksarkivets samling Extranea.”¹¹

Walde såg i början av 1900-talet Mitauarkivet som ett arkiv, men det är ett synsätt som kan problematiseras. Handlingarna på slottet Mitau materialiserades, det blev till ett objekt eller ett fenomen för den svenska armén i samband med det att handlingarna togs som krigsbyte. Då samlades handlingarna ihop till en kvantitet och behandlades som en enhet. Men vi vet ytterst lite om vilka betydelser och funktioner som tillskrivits handlingarna innan dess. Ansåg de kurländska furstarna att handlingarna i borgen Mitau var ett arkiv, eller flera? Såg man handlingarna som en del av furstens dagliga kansli, eller hade de främst en historisk betydelse? Sammantaget bestod handlingarna av flera provenienssiella enheter, även om merparten var akter efter den livländska riddarordens administration. Om handlingarna som Kettler flyttade från Wenden 1561 lades samman med andra, i Mitau redan befintliga handlingar eller om sammanslag-

ningen gjorts innan, är ovisst. I den svenska hanteringen kom dokumenten oftast att benämnas som ”handlingarna från Mitau” eller ”livländska och/ eller kurländska handlingar”, men aldrig explicit som ett krigsbyte eller ens som ett arkiv.

Handlingarna packades i tre kistor och två tunnor av den svenska armén. Den första kistan och något av den andra innehöll pergamenthandlingar, resterande delar upptogs av papper. Det går inte att finna spår av en proveniensiell princip eller någon annan systematik som styrte hur handlingarna packades. Däremot skiljde man mellan pergament- och pappershandlingar när arkivet inventerades. Handlingarnas materiella karaktär påverkade alltså hur de hanterades och, som framkommer nedan, även hur man läste igenom handlingarna.

Den svenska arméns krigsbyten under 1600-talet

”Mitauarkivet” karaktäriseras vanligen som ett krigsbyte. Under perioden 1621–1718 tog den svenska armén stora mängder arkivalier, böcker och konstföremål som krigsbyten.¹² Prestigefulla samlingar var ett sätt för den europeiska eliten att uttrycka identitet och status på. Krigsbyten av konst kunde därför fungera som pjäser i dynastiska spel, av böcker som ett sätt att omkullkasta jesuitisk mission och av arkiv som ett sätt att stjäla fiendens historia på.¹³

Samtidigt är begreppet krigsbyte mycket av en efterhandskonstruktion, en betydelse eller etikett som allt tydligare har framträtt i takt med det att de här föremålen har institutionaliserats, i synnerhet från slutet av 1800-talet.¹⁴ När de svenska befälhavarna beslutade sig för att lägga beslag på handlingarna i Mitau, tänkte de att de tog ett krigsbyte då?

Enligt 1600-talets store naturrättsfilosof Hugo Grotius hade segraren i ett rättfärdigt krig rätt till att ta byte, fiendens föremål blev till segrarens. Hans berömda verk *De jure belli ac pacis* publicerades 1625 och där tog Grotius ställning för denna praktik med antika anor.¹⁵ Under Trettioåriga kriget kom krigsbyten att samlas av båda sidor.¹⁶ Handlingarna från Mitau blev enligt Grotius logik till en del av kungariket Sveriges ägor i det ögonblick då borgen var intagen och slaget var vunnet. Krigsbyten hade tagits av den svenska armén före Riga och Mitau, till exempel i kriget mot ryssarna 1573. Men mycket av det bytet såldes troligen direkt på plats och beslagtogs inte i samma utsträckning av den svenska kronan.¹⁷

Det finns inget känt memorial, order eller liknande bevarad som beskriver den svenska arméns planer då Mitau intogs. Från ett senare tillfälle, år 1643, och efter det att otaliga krigsbyten hade tagits, utfärdades rikskanslerns Axel Oxenstiernas instruktion till den svenska fältmarskalken. Oxenstierna befälde att om fältmarskalken skulle ha den tilltänkta lyckan att finna arkiv och kanslier med akter och brev ”som antingen berör vår stat eller i annat fall tjänar till historien”, då vore det av yttersta vikt

att dessa handlingar inte skingrades utan förtecknades. Efter noggrann packning skulle handlingarna skeppas till Sverige, och sedan föras till "Rikets arkiv för god underrättelse och förvaring".¹⁸

I samma memorial beskrev Oxenstierna hur fiendens bibliotek skulle "samla[s] och konservera[s]" utifall tillfälle uppstod. Memorialet i övrigt berör inte konst eller andra värdefulla föremål, de ting som kanske vanligtvis associeras med krigsbytespraktiken. Svenskarnas krigsbytespraktik uppstår och intensifieras i ett Europa som präglades av den utbildade elitens samlande.¹⁹ Gemensamt för arkivalier, böcker och konst är att de var föremål som under 1600-talet kunde ses som bärare av eller symboler för historien.²⁰ "Krigsbytessamlandet" kan därför ses svara mot 1500- och 1600-talens stora intresse för att samla och därmed kontrollera historien.²¹ Men det skall tilläggas att det bland handlingarna från Mitau fanns en rad inkommande brev från svenska kungar och hertigar. De tillhörde de svenska kungarna redan innan Mitau intogs enligt den rådande kansliordningens logik. Handlingarna från Mitau berörde därmed det svenska riket i synnerhet och tjänade till historien i allmänhet. Handlingarna motsvarade därför på alla önskvärda sätt det som rikskansler Oxenstierna enligt 1618 års kansliordning skulle samla in till det kungliga Riksarkivet.

Det är därmed inte självklart att handlingarna från Mitau ansågs ha varit ett krigsbyte då det samlades ihop 1621. I de bevarade 1600-talskällorna refererar man aldrig till det som ett krigsbyte, eller med den under 1600-talet mest använda termen, "byte". Men oavsett vilket skeppades så småningom handlingarna från Mitau till Stockholm, fraktades till slottet Tre kronor och kom där att bli en del av Riksarkivets materialisering.

Handlingarna från Mitau i Riksarkivet

Sommaren 1622 anlände handlingarna från Mitau till Riksarkivet och hanterades då av Per (eller Peder) Månsson Utter, Sveriges förste arkivsekreterare. Hans arbete med arkivet finns beskrivet i ett antal brev till rikskansler Oxenstierna, och framkommer även i ett antal inventarier gjorda över Riksarkivets bestånd vid den här tiden. I augusti 1622 skrev Utter till Oxenstierna att han läst igenom alla pergamenthandlingar, de som låg i den kista som Oxenstierna själv hade varit med om att bryta upp. Den andra och tredje kistan tillsammans med de två tunnorna var nästan uteslutande fyllda av handlingar skrivna på papper. Enligt Utter rörde det sig om mestadels missiver och koncept som var mer tidskrävande att läsa igenom.²² Uppers läsning grundades alltså i både materiella och substantiella faktorer. Eftersom han valde att fokusera på pergamenthandlingar prioriterade han därmed de äldre handlingarna, från 1200-talet och framåt. Användandet av papper i arkiven ökade lavinartat först

under senmedeltiden. Pergament var i jämförelse med papper ett dyrbart material som användes för de allra viktigaste texterna. När en skrivare använde pergament var han i regel därför extra tydlig, använde färre förkortningar och en större storlek på skriften. Papper lämpade sig däremot för alla andra texter som producerades i ett kansli, som kunde skrivas med en mer svårläst kursiv och förkortningar – helt enkelt slarvigare.²³

I brevet till Oxenstierna räknade Utter upp ett antal handlingar som han bedömde som de mest förnåma i sammanhanget. Förnåma handlingar var ett centralt begrepp för Utter och kom att styra Riksarkivets organisation under hela 1600-talet. En av de förnåma handlingarna från Mitau var den danske kungen Valdemar IV Atterdags brev ”av egen hand” på landskapen Harrien och Wierland som såldes till den livländska riddarorden 1346. Brevet var citerat i den danske historieskrivaren Arild Huitfeldts krönika, men enligt Utter hade danskarna bara en kopia av det brevet i sitt riksarkiv. Genom tagandet av ”Mitauarkivet” hamnade originalet i det svenska Riksarkivet. När den livländska riddarorden föll samman 1561 ställdes Estland med landskapen Harrien, Jerwen och Wierland under den svenska kronan. Det förklarar Uppers uttalade intresse för handlingar som berör de nämnda landskapen. Handlingen var tillika en bricka i spelet mellan Sverige och arvfjenden Danmark och den propagandistiska historieskrivningen.

Vidare räknade Utter upp brev från Tyska ordens högmästare i Preussen, deras instruktioner till härmästarna och orden i Livland, tillsammans med deras rättigheter till landområden, slott och städer. Utter hade ditintills inte funnit några privilegier men däremot flera viktiga bekräftelser utfärdade av kejsare, påvar och ordens högmästare. Här fanns också recesser mellan ständerna och olika sorters gränsbrev. Allt annat som Utter inte hade hunnit eller kunnat bedöma än, hade han lagt på hög för framtida genomläsning. Han nämnde också ett stort kungabrev, som tillsammans med några andra viktiga handlingar tyvärr var trasiga.²⁴ Av allt att döma bevarades även de trasiga breven. Vid en närmre genomgång framkom andra grupper av handlingar som inte direkt kunde kopplas till riddarordens kansli, som släkten Tiesenhausens familjearkiv och flera klosterarkiv.²⁵ Arkivalierna från Mitau innehöll en hel del skrivelser av svenskt ursprung, diplomatiska brev och liknande som skickats från bland annat Gustav Vasa och hans söner till furstliga personer i Livland. De handlingarna var uppenbarligen den sortens handlingar som enligt 1618 års kansliordning skulle samlas in till Riksarkivet, eftersom de ansågs vara rikets akter.

”Som en själ uti en kropp” – Riksarkivet lokaliseras och inventeras

När handlingarna kom från Mitau till Riksarkivet blev de också en del av det. Riksarkivet var därför till viss del en effekt av de ting som likt hand-

lingarna från Mitau samlades in till arkivet. Utter var redan kring 1622 upptagen med att inventera och ordna rikets handlingar. Mitauhandlingarna kom därmed in i en samlingskontext under förändring, och handlingarna från Mitau blev en del av förändringen. För att förstå hur Riksarkivet materialiserades och hur förändringsarbetet i arkivet omformulerade handlingarna från Mitau som objekt, måste det följande ta sin början i de kansliordningar som reglerade arkivets verksamhet och rum.

Före kansliordningarna under Gustav II Adolfs regering hade rikets handlingar ingen bestämd ort. Istället följde dokumenten med regenten då denne reste, och det uppstod arkivaliersamlingar på olika platser där kungen och administrationen vistades. Det fanns alltså en konkret anledning till att Oxenstierna beviljades rätten till att samla in rikets handlingar. Att rikets akter skulle samlas till en och samma plats var ett sätt att underlätta arbetet i det kungliga kansliet. Men till arkivet samlades även böcker, i synnerhet lagböcker och krönikor, från Vadstena kloster och handlingar efter avrättade riksråden Hogenskild Bielke och Erik Sparre, för att ta några exempel.²⁶ På så sätt kunde både klostrets och de politiska opponenternas historia hamna under kronans kontroll och materialiseras som en del av Riksarkivet.

Även på slottet Tre kronor i Stockholm flyttades arkivalierna runt mellan olika delar av slottet. Av brandsäkerhetsskäl placerades i regel handlingarna i välvda rum eller i kistor. Under 1500-talet finns talande exempel på hur osäker tillvaron kunde vara för rikets handlingar: flera akter brann upp i en mindre brand 1525 och under Johan III:s regering flyttades rikets handlingar från det valv där de förvarades för att ge plats åt drottningens klädkammare.²⁷

Först 1626 utfärdades en kansliordning där Riksarkivet och det dagliga kansliet uttryckligen skulle vara lokaliserat på slottet i Stockholm och i ett visst antal rum. Exakt vilka rum var fortfarande ospecificerat. Ordningen berättade att ett välskött kansli var en viktig prioritet, ”Ty aldenstundh Cantzliedt icke annat ähr vthi ett Regemente än som siäll vthi een kropp”.²⁸ Riksarkivet skulle enligt denna ordning uppta minst tre valv, och i det innersta valvet skulle de viktigaste handlingarna förvaras i skåp och lådor. Nästa rum skulle rymma osorterade brev som förvarades i kistor och det yttersta rummet var arkivsekreterarens arbetsplats. I de två inre rummen rådde förbud mot att använda stearinljus eller någon annan form av eld och rummen skulle vara försedda med järnfönster och järndörrar, även mellan varandra.²⁹

Enligt 1626 års ordning avsattes ett helt rum för oordnade handlingar, arkivet var alltså inte i det välorganiserade skick som samma ordning önskade. Redan under det tidiga 1600-talet hade åtgärder vidtagits för att skapa förutsättningar för en bättre ordning i arkivet. När riksarkivet ordnades efter 1618 års kansliordning placerades de viktigaste och mest värdefulla handlingarna i ”det gröna skåpet” som bestod av 35 lådor

placerade i det innersta valvet. Arkivsekreterare Utter kommenterade 1618 års kansliordning i ett brev till Axel Oxenstierna samma år. För Utter var oordningen i arkivet så pass besvärande att det hindrade honom att utföra de arbetsuppgifter som kansliordningen föreskrev. Han beskrev arkivet som om det vore i dåligt skick, handlingar var sammanblandade och ”om varandra kastade”.³⁰ Han menade att arkivet borde omorganiseras i samband med att en genomgående inventering genomfördes. Uppers ordning föreslog att varje kung, från Gustav Vasa till Gustav II Adolf, skulle få sin egen samling. Inom varje Vasakungs samling skulle handlingarna organiseras efter år och månad. Svenska, finska, livländska, danska, ryska och andra utländska brev från riket och städer skulle sorteras utifrån vilken typ av handling det vore: kontrakt, freds-, krigs-, gruv- eller bergshandlingar, och allt annat, så väl betydande som gemena saker, skulle inventeras. I Uppers system skulle de olika grupperna av handlingar förses med bokstavs-beteckningar för sekreterarna att hänvisa till. Med hjälp av bokstäverna menade Utter att man sedan snabbt skulle kunna hitta handlingar, både i arkivet och i registratoret, när man ville arbeta med dessa.³¹

Det var nödvändigt enligt Utter att de ”föرنämligaste saker och handlingar” skulle registreras från varje kungs regeringstid. Föرنäma handlingar definierade Utter som de akter vilka berörde händelser mellan fäder, söner, bröder och undersåtar i riket och med utländska herrar och furstar i samband med förbund, giftermål, krig, stillestånd och fred. Utter refererar förstås inte till vilka fäder och söner som helst utan den unga kungaätten Vasa: Gustav Vasa, hans söner Erik XIV, Johan III och Karl IX, Johans son Sigismund III samt Karls son Gustav II Adolf. Likaså ”religions saken” och annat viktigt som vore bra att skriva av så att kungarnas krönikor kunde författas. Och om handlingarna sorterades, kunde man, menade Utter, kanske hitta nya uppgifter som fattades i krönikorna, och som därpå kunde läggas till.³² Arkivet skulle enligt Utter organiseras och hanteras efter en patriarkal, hierarkisk och kronologisk struktur, där sammanfattningar av centrala politiska handlingar skulle tjäna krönikan om varje regent. Möjligheten att det i arkivets oreda fanns ditintills okända handlingar att upptäcka tycks ha motiverat arkivsekreteraren.

Handlingarna från Mitau kom därmed till ett Riksarkiv som precis hade börjat fixeras på en plats och i specifika skåp, samtidigt som arkivet organisatoriskt hade skiljts från det dagliga kansliets verksamhet. Förutom det gamla gröna skåpet fanns 1622 ytterligare ett skåp i det innersta valvet som kallades för det nya, eller det nya vita skåpet. Det var i det här skåpet som Utter sorterade in handlingarna från Mitau. Det nya vita skåpet hade hela 47 lådor. Enligt en minnesförteckning från 1622 använde Utter lådorna 20–42 och låda 45 för handlingarna från Mitau. Resten av skåpet upptogs av medeltidshandlingar i de första elva lådorna, från Magnus Eriksson tid till Kristian II, och efter det kom handlingar angående Danmark, Lübeck och Danzig 1523–1619. I den 43:e lådan placerade Utter

akter rörande freden i Stettin 1570–71.³³ De livländska handlingarna fogades alltså in både i sitt historiska och i ett utrikespolitiskt sammanhang. Väl lagda i det vita skåpet blev de otvivelaktigt en del av de svenska kungarnas krönikor. Det objekt som hade skapats och tagits i Mitau var nu upptaget i Vasarnas dynastiska linje.

Enligt 1618 års kansliordning hade en särskild sekreterare, Andreas Erici, det dagliga ansvaret för inkommande livländska handlingar till kansliet.³⁴ Att handlingarna från Mitau ändå hanterades av Utter tyder på hur värdefulla de ansågs vara, men framförallt att de ansågs tillhöra historien och därmed det gamla arkivet. Av hanteringen att döma ansåg Utter att handlingar från Mitau var bland det förnämaste som fanns i Riksarkivet, eftersom han placerade dem i det innersta valvet och i ett av skåpen. Han höll någorlunda ihop den kvantitet som fogats samman i Mitau genom att lägga handlingarna i ett och samma skåp, men med ett undantag. Om man studerar den renskrivna förteckningen av det gamla gröna skåpet som Utter gjorde vid samma tid finner man ett tillägg om en handling i den 18:e lådan: ”Om kungavalet i Polen efter Sigismund Augustus tagen i Mitau”.³⁵ Denna märkliga handling flyttades ut ur sitt sammanhang i det nya vita skåpet och in i det gamla gröna. Även om Utter ansåg att handlingarna från Mitau skulle vara en del rikets arkiv, var han ändå noga med att understryka handlingens proveniens i inventariet. Om Utter hade planer på att sortera in fler av handlingarna från Mitau till det gröna skåpet går inte att veta. I april 1623 kom pesten till Stockholm. Utter skickade därför iväg sin familj tillsammans med den siste medhjälparen som han hade kvar i arkivet ut ur staden. Själv stannade han ensam kvar bara för att lägga några sista saker till rätta, och avled i pesten i september samma år.³⁶

Mitauhandlingarna splittras och sammanfogas – objektets förändringar

Det arbete som påbörjades av Utter fortsattes 1626 under kanslisekreteraren Carl Oxenstiernas ledning. Fram till slottsbranden 1697 arbetade man i arkivet för att uppnå den ideala ordning som Utter hade initierat 1618. Handlingarna sorterades efter en patriarkal, kronologisk och hierarkisk ordning för varje regent, men inte utan sakernas motstånd. För handlingarna från Mitau, som just flyttats in i det nya vita skåpet, betydde det att de redan 1626 flyttades vidare. Det inventarium som gjordes över det nya vita skåpet 1626 följde i koncept och renskrift Uppers, men i renskriften syns tillägg om hur handlingarna flyttades vidare. Den 20:e lådan i det vita skåpet innehöll till exempel ”34 stycken kurländska handlingar givna av påvar, biskopar och andra” vilka enligt förteckningen flyttades till ”en kista utan lås som står under ett skåp i innersta rummet”.³⁷ Av fortsättningen att döma tycks de flesta akter ha tagits ut ur det vita

skåpet och lagts tillsammans i en kista under ett skåp, troligen det gröna som ofta benämndes enbart som ”skåpet”. En del av handlingarna hamnade i en särskild låda ”under kung Gustavs [Vasa] skåp”. I en senare gjord förteckning framgår det att alla de livländska handlingarna har flyttats ifrån det vita skåpet där istället en del ryska handlingar hamnade. Nu hamnade handlingarna från Mitau på olika platser i arkivet, och en del av dem inordnades i nya sammanhang. Den här splittringen gör att deras biografi blir svårare att följa, i synnerhet som det även fanns livländska inkommande handlingar i Riksarkivet som de kan förväxlas med.

Omkring 1626 får Riksarkivet fler skåp, ett för varje kung, i enighet med Uppers förordnande 1618. I en promemoria från 1628 framkommer det att de sex skåpen var placerade i arkivets två innersta rum. Varje år under en kungs regeringstid skulle uppta en låda. När handlingarna hade sorterats efter kung och år skulle inventeringen preciseras ytterligare skåp för skåp. Varje handling månads och dag skulle om möjligt noteras och därefter sorteras, och i inventariet skulle varje brev innehåll summeras kort. Kopior och koncept skulle skiljas från original och till sist skulle en alfabetisk sammanställning av ”tituli actorum” göras, så att man lätt kunde hitta det man sökte. Av de handlingar som ännu inte hade inventerats skulle bara originalen sorteras in i skåpen i de inre rummen medan koncept och kopior skulle läggas i det yttre kansliummet. De äldsta aktorna skulle tillsvidare behållas i särskilda kistor till dess att arkivet fick fler skåp, då tanken var att de skulle ordnas som de andra.³⁸ De handlingar som hamnade i skåpen var fortfarande bara de mest förnämna, som man så småningom började göra särskilda förteckningar över.³⁹

I en senare förteckning från 1637 framgår det tydligt att fyra lådor med ”gamla livländska och ryska handlingar, tagna på Mitau” placerades i Erik XIV:s skåp.⁴⁰ Dessa fyra lådor hamnade därmed på den mest förnämliga platsen, i ett av regenternas skåp i arkivets inre rum. Men på en annan helt annan plats i slottet, i ”valvet vid papistkyrkan”,⁴¹ fanns mer av handlingarna från Mitau. I en svart kupad kista, en gammal järnslagen kista, en ekkista, en kista, en halvtunna och i ett litet vitt skrin förvarades ”livländska gamla handlingar tagna på Mitau”.⁴² Valvet var i övrigt fyllt med andra liknande handlingar, som gamla tyska riksdagshandlingar tagna i Mainz 1631, jordeböcker och klosterbrev som Gustav Vasa hade låtit samla in under 1500-talet, handlingar efter avrättade riksråd och så vidare. Men här fanns också kungliga koncept från Johan III:s, Karl IX:s, och Gustav Adolfs tider.⁴³

Dessa volymer av sammanlagt dryga 50 stycken kistor, tunnor och skrin var ett fysiskt problem eftersom de inte fick plats i arkivets tre rum. Deras proveniens gjorde att de inte alltid hade en självklar plats i vasakungarnas krönika. En del av handlingarna ansågs kanske inte heller vara så pass förnämliga att de borde ligga i skåp. I en tematisk förteckning som gjordes något efter inventariet 1637 nämns ett stort järnskrin eller svart skrin ”där

uti förnämliga original brev, tagna oppå Mitau” förvarades. Skrinet skall ha varit lokaliserat i arkivets mellersta rum, där bland annat kung Sigismund och Gustav II Adolf hade sina skåp.⁴⁴ Eftersom skrinet inte har nämnts tidigare tyder det på att man fortfarande arbetade med handlingarna från Mitau i slutet av 1630-talet.

Nästa inventarium av Riksarkivet förtecknades i början 1670-talet. Sedan 1640-talet hade man arbetat med att sammanföra de förnäma handlingarna med registratur, koncept och ankommande brev som tidigare haft egna skåp och rum. När arkivet fick nya lokaler i Tre kronors östra del, som bestod av ett undre och ett övre valv, kunde en sammanslagning ske. Det övre valvet kom att rymma 20 skåp, betecknade med bokstäver från A–V samtidigt som de olika regenternas namn fortfarande användes för att namnge skåpen. Varje skåp hade tre avledningar: en övre del med tre hyllor (rum) som var lika breda som skåpet och under dem 20 mindre lådor i fem rader och längst ner två större lådor. I de övre lådorna lades registratur, koncept och diaries medan de mindre lådorna avsattes för förnämliga handlingar och ankomna brev. I de stora lådorna undertill hamnade det som inte riktigt passade in, miscellanea.⁴⁵

Inventariet tar bara upp innehållet i skåpen, förutom ett tillägg med handlingar som samlats i Warszawa 1656. Den här omständigheten skiljer sig från de förra inventarierna, som även tog upp fristående kistor, tunnor och skrin. På grund av detta framkommer det inte vad som har hänt med de handlingar från Mitau som tidigare stod i valvet vid det katolska kapellet, men de existerade förstås fortfarande. Proveniensen Mitau förekommer heller inte som tidigare i beskrivningen av det som fanns i skåpen. Däremot dyker andra utländska provenienser upp. I Gustav Vasas skåp hade de riksdagsakter som samlats i Mainz 1631 hamnat, beskrivna som ”åtskilliga kejsrerliga och tyska furstliga handlingar på Riksdagar och eljest avlupne”. Till Erik XIV:s inkommande ryska handlingar hade akter som kommit från Warszawa 1656 lagts. Det här var handlingar som kommit till arkivet senare än de från Mitau, men som samlats på samma sätt.⁴⁶

Varje Vasakung hade en avdelning för livländska handlingar, som i regel avsåg inkommande brev och liknande furstlig korrespondens. I sökandet efter handlingarna från Mitau i kung Eriks skåp kan man konstatera att det fanns livländska akter både i den svenska inkommande avdelningen och i den ryska. Från kung Eriks tid såg man därmed Livland som svenskt, åtminstone utifrån hur man organiserade arkivet. De ”åtskilliga ryska, livländska och estländska handlingar” som var placerade i den femtonde lådan bland utländska inkommande ryska handlingar motsvarade troligen helt eller delvis de fyra lådor med liknande handlingar som hade förtecknades 1637. Bland de svenska handlingarna fanns två lådor med ”Liv- och Estländske handlingar” som mycket väl kan ha inbegripit handlingar från Mitau med tanke på hur Utter började ordna handlingarna

och hur handlingarna från Mainz och Warszawa hanterades. Det gäller även de andra kungarna, särskilt Gustav Vasa. I hans utländska avdelning upptar livländska akter två lådor. De tre första kategorierna tar uttryckligen upp härmästarnas, andra personers och olika städers brev, men den sista beskriver det i det här fallet mer intressanta ”åtskilliga Livländska handlingar”.⁴⁷

Enligt ovan talar mycket för att vissa av handlingarna från Mitau fanns bland de övriga inkommande livländska handlingarna. Flera notiser i förteckningen antyder att en del av handlingarna från Mitau fullkomligt lösts upp i kungarnas samlingar. Den verksamhet som rådde i Riksarkivet under 1600-talet strävade onekligen efter att göra en del av handlingarna från Mitau, tillsammans med andra handlingar som samlats genom kriget, till en del av Vasakungarnas krönika.

Förfrågningar om repatriering

Trots att krigsbyten samlades i enighet med rådande folkrätt var det samtidigt vanligt att krav på repatriering artikulerades i samband med 1600-talets fredsförhandlingar.⁴⁸ Redan 1622 kom krav från Gotthard Kettlers söner, hertigarna av Kurland, om att få igen de handlingar som ”ifrån Mitau hit [till Sverige] fördes”. Förfrågan tycks inte ha gällt samtliga handlingar, åtminstone tolkades det inte så av Utter. Han skrev att han skulle förteckna det som angick furstarna mest, och det som Utter tyckte att man kunde avstå utifall rikskanslern tillät det.⁴⁹ Några veckor senare skrev Utter till Oxenstierna och meddelade att han förtecknat de yngsta handlingarna från Mitau som angick furstarna i Kurland. Utter skrev att flera av handlingarna var sönderrivna och utan sigill. Därför menade han att de heller inte var till någon nytta för furstarna. Det fanns fler handlingar som angick Kurland än de som förtecknats, men Utter ansåg att det var onödigt att registrera dem denna gång.⁵⁰

Totalt förtecknade Utter 17 poster, varav den första innehöll åtskilliga gränsbrev. De övriga 16 rör enskilda handlingar. Det finns också ett tillägg som tar upp ett äktenskapskontrakt, ett odaterat kungabrev om gränsen mellan Kurland och Litauen samt familjen Tisenhausens brev. Förteckningen tar kort upp handlingarnas innehåll, och i flera fall deras materiella tillstånd. Den äldsta handlingen är daterad 1545 och den yngsta 1614.⁵¹ Åtminstone elva av breven fanns kvar i Riksarkivet när handlingarna förtecknades mot slutet av 1600-talet, vilket betyder att inga eller enbart ett par handlingar verkligen lämnades tillbaka till de kurländska furstarna. Utter verkade inte vilja ge furstarna för mycket information om vad för handlingar som verkligen fanns i arkivet, och var angelägen om att i synnerhet behålla det äldre beståndet. Handlingarna från Mitau behandlades som en historisk resurs, vilken skulle behållas och bevaras i Riksarkivet. Det gällde även de trasiga handlingarna. När handlingarna från Mitau

förtecknades år 1686 beskrevs Utters utvalda brev återigen, en del lika trasiga då som de hade varit 1622. Åtminstone en handling hade trots sin trasighet bevarats i arkivet mellan 1622 och 1686.⁵²

År 1686 kom ytterligare en förfrågan från Kurland om repatriering av handlingar från Mitau. Den dåvarande kungen Karl XI befallde därför att handlingarna skulle läsas igenom och förtecknas, så att det tydligt framgick om där fanns något som var riket till nytta. Det som inte var riket till nytta och som enskilt angick Kurland skulle sorteras ut och överlämnas till det kurländska sändebudet.⁵³ Det innebar att objektet som togs 1621 och som redan 1626 hade spritts över Riksarkivets olika skåp och rum nu skulle återförenas i en förteckning. Men det objekt som nu materialiserades genom förteckningen blev på flera sätt annorlunda. Här tillkom handlingar som troligen hade kommit senare till Riksarkivet, genom krigsbytet som samlats i Ermland i Preussen kring 1626. I förteckningen fanns också svenska inrikes handlingar.⁵⁴ Det går heller inte att avgöra om de handlingar som hade sorterats in i Gustav Vasas, Erik XIV:s eller Johan III:s skåp är upptagna i förteckningen från 1686 eftersom informationen om dem är alltför knapphändig.

Förteckningen ”över de skrifter och dokument som blev tagna uti Mitau 1621” tar upp 1095 nummer, där ett nummer i vissa fall kan rymma flera handlingar. Förteckningen är inbunden och på frampärmens insida har en arkivarie långt efter 1686 noterat att det följande är en förteckning över kurländska handlingar som på kunglig begäran lämnats tillbaka till den kurländske fursten. Handlingarna kan därför inte finnas i Riksarkivet, menar arkivarien.⁵⁵ Den kungliga orden var att alla handlingarna skulle förtecknas, men enbart de akter som enskilt berörde Kurland kunde eventuellt komma att lämnas tillbaka.

Än idag finns en betydande del kvar i Riksarkivet av handlingarna från Mitau, 26 lådor i utländska pergamentbrev och 50 kartonger i Livonica-samlingen. Så sent som 1860 byttes ett antal pergamentbrev med en urkundsutgivare i Estland, Rober von Toll.⁵⁶ Det är svårt att exakt säga vilka handlingar som verkligen hamnade i det kurländska sändebudets händer i slutet av 1680-talet, vad som försvunnit senare och vad som verkligen finns kvar. I förteckningen från 1686 finns en lös lapp ilagd som tar upp tolv nummer vilka uttryckligen rörde Kurland. Det skulle kunna vara de handlingar som lämnades tillbaka i slutet av 1600-talet men handen som skrivit den är troligen av senare datum. Inne i själv förteckningen är dessa tolv nummer markerade, men också andra, av vad som tycks vara av samma hand. Markeringen börjar med nr 1 vid den 15:e handlingen, samma handling som också är noterad först på den lösa lappen, men löper ända upp till 186 markeringar. Markeringarna är inte gjorda i stigande ordning, vilket tyder på att urvalet gjordes vid flera tillfällen och att (o)ordningen därmed speglar arbetsprocessen. Det finns också en handfull notiser i förteckningen skrivna av en 1600-talshand som

berättar att fyra handlingar har behållits i kopia, eller att en kopia gjordes för att ges bort till sändebudet.⁵⁷ I jämförelse med en annan förteckning från tidigt 1700-tal, fanns flera av de tolv handlingar som hade antecknats på den ilagda lappen i 1686 års förteckning fortfarande kvar i arkivet.⁵⁸ Det tycks inte ha varit särskilt många av handlingarna från Mitau som lämnade arkivet 1686. De 186 nummer som markerats hör troligen till den avyttring som skedde 1860. För den kurländske fursten var handlingarna från Mitau lika aktuella 1686 som 1621, sextiofem år efter det att den svenska kronans armé skapat sitt objekt. Handlingarna från Mitaus aktualitet kom att bestå över flera sekel.

Den eländiga slottsbranden och biografins avslutning

På eftermiddagen den 7 maj 1697 utbröt en kraftig brand i slottet Tre kronor som direkt bedömdes som omöjlig att släcka. Det kungliga rådet Axel Wachtmeister skickades tillsammans med ett antal män för att rädda Riksarkivet, som enligt dennes befallning skulle flyttas till ett stall som tillhörde Riddarhuset på Helgeandsholmen. Man hade inte tid att rädda allt, utan fick samla det som man i stunden ansåg var det viktigaste. Elden nådde det övre valvet först och därför gjordes de största förlusterna där. Stora delar av handlingarna från Mitau överlevde branden, och finns som nämnts ännu kvar i Riksarkivet. Men eftersom en del av handlingarna successivt hade blandats med andra brann troligen en mindre del av dem upp.

Några dagar efter förödelserna beslutades att Riksarkivet skulle flyttas till den avlidne greven Per Brahes hus, som låg på Helgeandsholmen. Husets anpassades för ändamålet, onödiga fönster och dörrar murades igen, fönster försågs med järnluckor och ingångarna med järndörrar, hylor och skåp inskaffades. Riksarkivet tog upp åtta välvda rum och därmed hela bottenvåningen. Så fort som arkivet fått tak över huvudet påbörjades arbetet med att ordna samlingen. Inventariet var färdigt år 1702 och undertecknades 1703. I samband med det arbetet frångicks den arkivordning som förespråkats av Utter och hans efterträdare, nämligen att arkivet skulle organiseras efter var kung och i förlängningen vara dennes krönika. Istället kom handlingarna att sorteras efter vad för typ av handling det rörde sig om: rådsprotokoll, riksregistratur, kungliga koncept och så vidare. Systemet med att urskilja särskilt förnämliga handlingar övergavs i samband med detta. Enligt arkivhistorikern Severin Bergh uppstod nu en ordning som bevarades in i modern tid, och den omständigheten utgör här ett passande avslut för Mitauhandlingarnas 1600-talsbiografi.⁵⁹

Föregående objektbiografi har avgränsats till 1600-talet men det hade varit möjligt att fortsätta följa handlingarna från Mitau in i vår tid. Handlingarna kom under både 1700- och 1800-talen att möta nya samlare, enskilda personer som av olika anledningar fick tillgång till Riksarkivet

och där kom i kontakt med akterna. Bokauktionisten Richard von der Hardt förhöordes 1701 om den förteckning över och de kopior av livländska handlingar som han olovligen hade gjort i Riksarkivet.⁶⁰ Under 1860-talet gjorde historikern Carl Schirren en omfattande inventering av baltiska handlingar i svenska arkiv och bibliotek och studerade då handlingarna från Mitau. Många av de handlingar som han fann i Riksarkivets samlingar försvann lika snabbt under ”outredda omständigheter”.⁶¹ Handlingarnas fetischerande kraft går som en röd tråd genom hela dess biografi. I början av 1900-talet uppmärksammade och traderade Otto Walde ”arkivet” som ett krigsbyte, men i dag tycks de kvarvarande handlingarna vara relativt bortglömda.

Materialiseringar och objektbiografi – en avslutande kommentar

Den här artikeln har analyserat handlingarna från Mitau ur ett objektbiografiskt perspektiv. Genom att biografien har avgränsats till 1600-talet kan två tydliga poänger illustreras: dels Mitauhandlingarnas värdefulla betydelser och effekter under 1600-talet, som står i stark kontrast till det idag mer eller mindre bortglömda livländska bestånd som fortfarande förvaras i Riksarkivet. Dels visar studiet av den förhållandevis korta tidsperioden från 1621 till cirka 1700 hur pass rörligt och föränderligt både fenomenet Riksarkivet och handlingarna från Mitau faktiskt var.

Mitauhandlingarnas biografi visar hur objektets betydelse förändrades i en ny kontext, och hur objektet som enhet transformerades med tiden. I flera förteckningar och inventarier över Riksarkivets bestånd framkommer Mitauhandlingarnas rörelser, relationer och förändringar under 1600-talet. Det objekt som samlades av den svenska armén i Mitau 1621 förändrades snabbt i den kontext som dåtidens Riksarkiv utgjorde. Handlingarna separerades genom olika förflyttningar, vissa av dem löstes upp i kungarnas krönikor medan andra hamnade i kistor, tunnor och skrin i andra delar av slottet eftersom arkivets rum var för trånga. Med tiden tillkom även handlingar med andra provenienser, som adderades till objektet ”handlingarna från Mitau”. Handlingarnas objektbiografi belyser hur analytiska kategorier som vanligen tas för givna – ”arkiv”, ”krigsbyte” och ”objekt” – kan problematiseras. En historisering av de nämnda kategorierna resulterar i något som avsevärt skiljer sig från Otto Waldes nationalromantiska idé om krigsbyten, både som objekt och som praktik.

I Riksarkivet fick handlingarna från Mitau en tydlig betydelse som en historisk och politisk resurs för Vasakungarna och deras ämbetsmän. Men handlingarna hade också tydliga effekter på sin nya kontext. Handlingarna var en platskrävande kvantitet som skulle hanteras, en oordning som skulle sorteras. Inte minst var bytesobjektet en proveniens, eller snarare flera, som skulle klassificeras och som kanske inte alltid passade in i arki-

vets kronologiska och dynastiska ordning. Enligt 1618 års kansliordning skulle Riksarkivet inte bara vårda rikets handlingar utan den ytterst ansvarige, Rikskanslern, skulle dessutom samla in handlingar till arkivet. Riksarkivet materialiserades därmed inte bara genom de dokument som redan fanns i arkivet, och de som dagligen producerades i det kungliga kansliet. Riksarkivet materialiserades även genom ett aktivt samlande av bland annat krigsbyten. Det svenska Riksarkivet var därför delvis en effekt av krigsbytessamlandets praktik.

Summary

Materialising the Swedish National Archives. A biography of spoils from Mitau in 1621. By Emma Hagström Molin. The article deals with the meanings and effects of a collection of documents that was taken as spoils by the Swedish army in the Livonian town Mitau in 1621. An object biography of the documents from Mitau makes it possible to follow the collection through the entire 17th century in order to analyse how the meanings and effects of the documents changed when introduced into new contexts. But such a biography also reveals how the war booty object itself was transformed over time.

The Mitau object, which came into being when the collection was gathered and taken as war booty by the Swedish army, quickly changed in the context of the Swedish national archives, which were located in the royal castle during the 17th century. Several inventories and lists of the national archives make it possible to follow the Mitau documents being separated through different arrangements made by the archivists. Some of the papers were incorporated with other documents associated with Swedish kings; each reign had their own archive cabinet where the most valuable documents were ordered chronologically. Other Mitau documents were put in barrels, chests and boxes and were moved to other rooms in the royal castle due to lack of space in the rooms of the national archives. Over time, documents of very different provenance were added to the Mitau object, changing its composition once more.

The Mitau documents became a meaningful historical and political resource for the Swedish government. But the documents also affected the national archives. They were a material quantity that demanded space, a disorder that needed to be ordered and of several provenances that needed to be classified by the archivists – not always an easy fit in the chronological and dynastic order that dominated the national archives at the time. The Swedish national archives were not only materialised by documents that historically had been produced by the Swedish government and Sweden's kings and queens, but also with spoils collected during wars. In this way the national archives were in part an effect of a war booty practice.

Noter

1. Thomas Götselius: "Skriftens rike. Haquin Spegel i arkivet" i Solveigh Jülich, Patrik Lundell & Pelle Snickars (red.): *Mediernas kulturhistoria* (Stockholm, 2008), 54–55; Lars-Olof Larsson & Eva Österberg: "Kungamakt, förvaltning, råd och riksdag" i Göran Behre, Lars-Olof Larsson & Eva Österberg: *Sveriges historia 1521–1809. Storkraftsdröm och småstatsrealitet* (Stockholm, 2001), 89.
2. Instruktioner för det kungliga kansliet finns utgivna i Carl Gustaf Styffe (red.): *Samling af instruktioner rörande den civila förvaltningen i Sverige och Finnland*, (Stockholm, 1856), 300; jfr. Severin Bergh: *Svenska riksarkivet 1618–1837* (Stockholm, 1916), 12.
3. Styffe (red.): *Samling af instruktioner rörande den civila förvaltningen i Sverige och Finnland*, 302.
4. En del av det andra polska kriget som inleddes av Karl IX och Sigismund III år 1600, fred slöts 1629.
5. I mitt avhandlingsprojekt undersöker jag hur tre förmoderna samlingar materialiserades genom tillförseln av krigsbyten. Förutom Riksarkivet ingår Uppsala universitetsbibliotek och Carl Gustav Wrangels arkiv- och boksamlingar på Skokloster slott i undersökningen.
6. Igor Kopytoff: "The cultural biography of things. Commoditization as process" i Arjun Appadurai (red.): *The social life of things. Commodities in cultural perspective* (Cambridge, 1986), 65 ff.
7. Tine Damsholt & Dorthe Gert Simonsen: "Materialiseringer. Processer, relationer och performativitet" i Tine Damsholt, Dorthe Gert Simonsen, & Camilla Mordhorst (red.): *Materialiseringer. Nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse* (Århus, 2009), 14–15.
8. Lise Camille Ruud & Terje Planke: "Rolstadloftet. En vetenskapshistorisk biografi" i Saphinaz Naguib & Bjarne Rogan (red.): *Materiell kultur & kulturens materialitet* (Oslo, 2011), 41.
9. Scott Lash & Celia Lury: *Global culture industry. The mediation of things* (Cambridge, 2007), 19.
10. Jfr. med Asdals och Mosers diskussion av kontext och kontextualisering som vetenskaplig praktik i Kristin Asdal & Ingunn Moser: "Experiments in context and contexting", *Science, technology & human values* 37:4 (2012), 297–306, se särskilt 303.
11. Otto Walde: *Storhetstidens litterära krigsbyte. En kulturhistorisk-bibliografisk studie I*. (Uppsala, 1916), 51.
12. Ann Grönhammar & Carl Zarmén (red.): *Krigsbyte = War-booty* (Stockholm, 2007); Walde: *Storhetstidens litterära krigsbyte*, 15–18.
13. Barbro Bursell: "Krigsbyten i svenska samlingar" i Grönhammar & Zarmén (red.): *Krigsbyte = War-booty* (Stockholm, 2007) 16–23.
14. Elisabet Regner: "Ur Historiska museets samlingar. Krigsbyten som klenoder och historiebruk" i Nestor & Zarmén (red.): *Krigsbyten i svenska samlingar. Rapport från seminarium i Livrustkammaren 28/3 2006* (Stockholm, 2007), 51.
15. Hugo Grotius: *De jure belli ac pacis libri tres: in quibus jus naturæ & gentium, item juris publici præcipua explicantur* (Paris, 1625), 604–608.
16. Jfr. Marcus Junkelmann: "Den katolska ligans troféer och krigsbyten under trettioåriga kriget" i Grönhammar & Zarmén (red.): *Krigsbyte = War-booty* (Stockholm, 2007), 137–146.
17. Sofia Nestor: "Krigsbyten i Livrustkammaren" i Nestor & Zarmén (red.), *Krigsbyten i svenska samlingar. Rapport från seminarium i Livrustkammaren 28/3 2006* (Stockholm 2007), 58.
18. Walde: *Storhetstidens litterära krigsbyte*, 345.
19. Paula Findlen: *Possessing nature. Museums, collecting, and scientific culture in early modern Italy* (Berkeley, Los Angeles & London 1994), 2–3.
20. Barbro Bursell: "Krigsbyten i svenska samlingar" i Grönhammar & Zarmén (red.), *Krigsbyte = War-booty* (Stockholm, 2007), 16–23.
21. Jfr. Per Landgren, *Det aristoteliska historiebegreppet. Historieteori i renässansens Europa och Sverige* (Göteborg 2008), 25.
22. Per Månsson Utter till Axel Oxenstierna 1622-08-02, E 746, Oxenstiernska samlingen, Riksarkivet Marieberg.
23. Jag har hittills haft möjlighet att tittat på ett mindre urval av de kvarvarande Mitauhandlingarna i Riksarkivet, vilka bekräftar

ett generaliserande arkivhistoriskt resonemang. Se Schirren 1, 6, 7, 11 och 13, Livonica, Utländska pergamentbrev, Riksarkivet Marieberg; Livonica II; Ann Blair & Jennifer Milligan: "Introduction" i *Archival science* 4:7 (2007), 293.

24. Per Månsson Utter till Axel Oxenstierna 1622-08-02, E 746, Oxenstiernska samlingen, Riksarkivet Marieberg.

25. Nya skåpet, förteckning A:2 1622, Uppställningsförteckningar och inventarier 1618–1627, D II b a vol. 1, Huvudarkiv Byråarkiv, Riksarkivets Ämbetsarkiv, Riksarkivet Marieberg.

26. Vilhelm Gödel: *Sveriges medeltidslitteratur. Proveniens. Tiden före antikvitetskollegiet* (Stockholm, 1916), 281 ff; Bergh: *Svenska riksarkivet*, 374–76.

27. Bergh: *Svenska riksarkivet*, 248–249.

28. Styffe (red.): *Samling af instructioner rörande den civila förvaltningen i Sverige och Finnland*, 306.

29. *Ibid.*, 310–311.

30. Per Månsson Utter till Axel Oxenstierna 1618 (odaterat), E 746, Oxenstiernska samlingen, Riksarkivet Marieberg

31. *Ibid.*

32. Per Månsson Utter till Axel Oxenstierna 1618 (odaterat), E 746, Oxenstiernska samlingen, Riksarkivet Marieberg.

33. Nya skåpet, förteckning A:1 och A:2 1622, Uppställningsförteckningar och inventarier 1618–1627, D II b a vol. 1, Huvudarkiv Byråarkiv, Riksarkivets Ämbetsarkiv, Riksarkivet Marieberg; jmf Bergh: *Svenska riksarkivet*, 267, som menar att Utter lade handlingarna i låda 22–37.

34. Styffe (red.): *Samling af instructioner rörande den civila förvaltningen i Sverige och Finnland*, 301.

35. Gröna skåpet, Förteckning E, Uppställningsförteckningar och inventarier 1618–1627, D II b a vol. 1, Huvudarkiv Byråarkiv, Riksarkivets Ämbetsarkiv, Riksarkivet Marieberg

36. Bergh: *Svenska riksarkivet*, 147.

37. Nya skåpet, Förteckning B:2, Uppställningsförteckningar och inventarier 1618–1627, D II b a vol. 1, Huvudarkiv Byråarkiv, Riksarkivets Ämbetsarkiv, Riksarkivet Marieberg.

38. "Dispositio actorum in archivo regni 1628", Uppställningsförteckningar och inventarier 1628 och följ., D II b a vol. 2, Huvudarkiv Byråarkiv, Riksarkivets Äm-

betsarkiv, Riksarkivet Marieberg.

39. Bergh: *Svenska riksarkivet*, 293 ff.

40. "Kort förteckning" daterad 1637-08-01, Uppställningsförteckningar och inventarier 1628 och följ., D II b a vol. 2, Huvudarkiv Byråarkiv, Riksarkivets Ämbetsarkiv, Riksarkivet Marieberg.

41. Syftade på ett katolskt kapell som hade inrättats för den polska drottningen Katarina Jagellonicas skull.

42. "Kort förteckning opå dhe handlingar medh hwart Rum för sigh, som dhe nu lagde ähre Vedj Rijkzens Archivo finnas", 16370801, Uppställningsförteckningar och inventarier 1628 och följ., D II b a vol. 2, Huvudarkiv Byråarkiv, Riksarkivets Ämbetsarkiv, Riksarkivet Marieberg.

43. *Ibid.*

44. "Designation öfwer Rijkzcantlij Rummen", version A och B, Uppställningsförteckningar och inventarier 1628 och följ., D II b a vol. 2, Huvudarkiv Byråarkiv, Riksarkivets Ämbetsarkiv, Riksarkivet Marieberg.

45. Bergh: *Svenska riksarkivet*, 284–85.

46. "Register (...) om Archivi acters disposition" (signerad EL), Uppställningsförteckningar och inventarier 1628 och följ., D II b a vol. 2, Huvudarkiv Byråarkiv, Riksarkivets Ämbetsarkiv, Riksarkivet Marieberg.

47. "Register (...) om Archivi acters disposition" (signerad EL), Uppställningsförteckningar och inventarier 1628 och följ., D II b a vol. 2, Huvudarkiv Byråarkiv, Riksarkivets Ämbetsarkiv, Riksarkivet Marieberg.

48. Otto Walde: *Storhetstidens litterära krigsbyte. En kulturhistorisk-bibliografisk studie II* (Uppsala, 1920), 455 ff.

49. Per Månsson Utter till Axel Oxenstierna 1622-09-23 (en liten tillagd lapp), E 746, Oxenstiernska samlingen, Riksarkivet Marieberg.

50. Per Månsson Utter till Axel Oxenstierna 1622-10-04, E 746, Oxenstiernska samlingen, Riksarkivet Marieberg.

51. Per Månsson Utter till Axel Oxenstierna 1622-10-04, E 746, Oxenstiernska samlingen, Riksarkivet Marieberg.

52. Jfr. nr. 8 hos Per Månsson Utter till Axel Oxenstierna 1622-10-04, E 746, Oxenstiernska samlingen, Riksarkivet Marieberg; jmf. med nr. 867 hos Carl Schirren: *Verzeichniss livländischer Geschichtsquellen in schwedischen Archiven und Bibliotheken* (Dorpat, 1861–1868), s 152.

53. Karl XI till Bengt Oxenstierna 1686-02-08, Utländska registraturet, 1686 fol 46, Riksarkivet Marieberg.

54. Walde: *Storhetstidens litterära krigsbyten I*, 81–82; Schirren: *Verzeichniss livländischer Geschichtsquellen*, 156–157.

55. ”Förteckningh uppå dhe skriffter och Documenter...”, D II eg 1, Riksarkivets ämbetsarkiv, Riksarkivet Marieberg.

56. *Riksarkivets beståndsöversikt. Del 1. Medeltiden Kungl. Maj:ts kansli Utrikesförvaltningen*, Band 1 (Stockholm 1996), 38; *Riksarkivets beståndsöversikt. Del 1 Medeltiden Kungl. Maj:ts kansli Utrikesförvaltningen*, Band 2 (Stockholm, 1996), 611–612, 617–618.

57. Se handling nummer 59, 99, 110, och 279 ”Förteckningh uppå dhe skriffter och Documenter...”, D II eg, Riksarkivets ämbetsarkiv, volym 1 1600-talet, Riksarkivet Marieberg.

58. ”Förteckning öfver de Lifländska Acter som förvaras i Kungl. Sv. Antiq. Archivo af M. Richard von der Hardt”, D II eg 2, Riksarkivets ämbetsarkiv, Riksarkivet Marieberg. Observera att titeln antyder att de livländska handlingarna skall ha funnits i antikvitetsarkivet. Om det stämmer torde de ha flyttats dit efter slottsbranden.

59. Bergh: *Svenska riksarkivet*, 309 ff, 318–19.

60. ”Förteckning öfver de Lifländska Acter som förvaras i Kungl. Sv. Antiq. Archivo af M. Richard von der Hardt”, D II eg 2, Riksarkivets ämbetsarkiv, Riksarkivet Marieberg.

61. *Riksarkivets beståndsöversikt. Del 1. Medeltiden*, Band 1 (Stockholm 1996), 38; *Riksarkivets beståndsöversikt. Del 1 Medeltiden*, Band 2 (Stockholm, 1996), 611–612, 617–618.